

Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türköl-
ğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, İstanbul 1987,
s. 192-199; *Stratejik Açıdan Sovyet Müslüman-
ları ve Diğer Azınlıklar* (trc. Yuluğ Tekin), Anka-
ra, ts. (Yeni Forum Yayınları), s. 303-328; Timur
Kocaoğlu, "Çağdaş Özbek Edebiyatı", *TDEK*, III,
756-768; Mirzâ Şahmuhamadov S., *Şimdiki Öz-
bek Edebiyatı Tarihi*, Taşkent 1993; Nadir Dev-
let, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi: Çağdaş Türkler* (ek cilt), İstanbul 1993, s. 323-
353; a.mlf., *Rusya Türklerinin Millî Mücadele
Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1999, s. 205-210;
Yusuf Avcı, *Fıtrat ve Eserleri*, Ankara 1997; İris-
tay Kuçkartayev, "Özbek Romanı Üzerine", *IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı: Bildiriler* (haz. İsmail Çetin – Hasan Avni Yüksel), Ankara 1999, s. 99-107; *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Özbek Edebiyatı III*, Ankara 2000, XIV-XVI; *Türk Dünyası Edebiyatı*, Ankara 2002, I-II; Aynur Öz, "Özbek Edebiyatında Tiyatro Türü Üzerine", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XIX, 702-708; Orhan Söylemez, "Özbek Edebiyatı", *Türk Dünyası Kültür Atlası: Türk Devlet ve Toplulukları* (haz. Ahmet Taşa-
ğıl – Aydın Usta), İstanbul 2003, s. 595-604; a.mlf., "Türkiye Türkçesinde Yayınlanmış Türk Dünyası Romanlarında Tarih", *II. Uluslararası Türk Uygurluğu Kongresi*, Bıskık 2005, s. 101-109; a.mlf., "Özbek Edebiyatından Tarihî Bir Roman: Yıldızlı Geceler (Babür)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 15, Erzurum 2000, s. 117-131; a.mlf., "Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihi Romanı", *a.e.*, sy. 21 (2003), s. 113-122; Ali İhsan Kolcu, *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Ankara 2004, s. 325-327; *Özbekistan Ülke Raporu* (haz. Faruk Uysal), Ankara 2004; C. D. Eltazarov, *Özbekistan'da 20. Asırda Amele Koyulan Yazı ve İmla İslahatları Tarihinden*, Taşkent 2006; Rahmetulla Barakaev, "Rus Edebiyatından İlk Tercüme Tarihinin Dair", *Özbek Dili ve Edebiyatı*, sy. 2, Taşkent 1992, s. 44-49; Aziz Merhan, "Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, Konya 2006, s. 138; "Uzbekskaya Sovetskaya Sotsialisticheskaya Respublika", *BSE*, XXVI, 483-494; "Özbekler", *TDEA*, VII, 198-204.



İSMAİL TÜRKÖĞLÜ

IV. MİMARİ

Özbekistan'da erken yerleşmeler için-deki mimari eserler arasında Koy Kırılğan Kale (m.ö. IV. yüzyıl), Canbas Kale (m.ö. III. yüzyıl), Angka Kale (I-II. yüzyıl) ve Toprak Kale (III. yüzyıl) sayılabilir. İslâm medeni-yetinin Özbekistan'a nüfuz ettiği sıralarda Kâfir Kale (VI-VII. yüzyıl), Teşik Kale (VI-VII. yüzyıl), Varahşa (VII-VIII. yüzyıl) başlıca örneklerdir. 674-751 yılları arasındaki mü-cadelelerden sonra (Talas Savaşı) Araplar Özbekistan topraklarında elde ettikleri yer-lerde mevcut olan eski din ve kültürlere ait yerleşmeleri İslâmî kimliğe büründür-mek amacıyla çeşitli imar faaliyetlerinde bulundular. Bazan eski mâbedleri cami-ye çevirmekle birlikte (Baykent ve Semer-kant'ta olduğu gibi) çoğu kere yeni cuma camileri inşa ettiler. Zerdüş't ve Budist

tapınaklarını yıktılar. Bazan da onların he-meynâna camiler yaptılar.

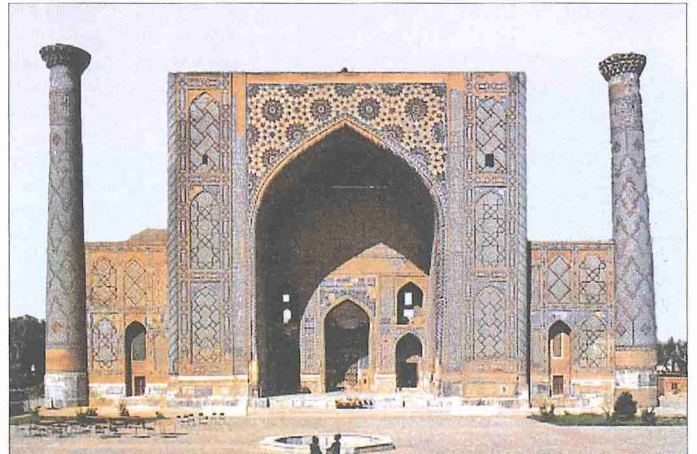
Türk idaresindeki Buhara'yı fetheden Kuteybe b. Müslim 93 (712) yılında bura-da bir cuma camisi yaptırdı. Bugün mev-cut olmayan caminin yerinde XVI. yüzyılın başında inşa edilen bir cami ile birlikte daha erken tarihli, Karahanlılar devrinden kalma tuğladan yapılmış silindirik form-daki Kalan Minaresi bulunmaktadır (bk. KALAN CAMİİ). Buhara şehrinin en eski anıtlarından biri de Sâmanî İsmâil b. Ahmed'in (892-907) türbesidir. Tuğladan ka-re planlı türbe dört ana yöne kemerlerle açılan öncü bir yapıdır. Bazı araştırmacı-lar, Tim'deki Arap Ata Türbesi'nin de Sâ-mânîler devrine ait olduğunu ileri sürmek-tedir. Buhara'ya 40 km. mesafede Kara-hanlılar devrinde yapılan Hazara (Diggaran) Camii (XI. yüzyıl) kare şeklinde merkezi planlıdır. İslâm öncesi Orta Asya mimari-sinin etkilerini taşıyan bu yapı bağlantılar az olsa da bu plan tipini sonraki devirle-re ulaştırır. Arslan Han tarafından 513'te (1119) ilk şekli bir musallâ olarak inşa edi-len Namazgâh Camii ve özellikle taçkapı-larından birindeki süslemeleriyle ünlü XI-XII. yüzyıllara ait Mugak Attari Camii altı sütunla üç bölüme ayrılmıştır ve kısmen geleneksel düz çatılı ulucami tipini devam ettirmektedir. Karahanlı mezar anıtlarının en dikkate değer örneklerinden 367 (977-78) tarihli Tim'deki Arap Ata Türbesi dışa-rıya taşkın bir cephe halindeki piştak tarzı taçkapısıyla dikkat çekmektedir. Tirmiz'-deki Sultan Saâdet Türbeleri ile (XI-XII. yüzyıl) XII. yüzyıla ait Şaburgan Ata Tür-besi de Karahanlılar devrine aittir.

Günümüze sadece taçkapısı gelebilmiş olmakla birlikte Karahanlı döneminin kay-da değer kervansarayları olan Ribât-ı Melik (1078-1079) Buhara-Semerkant yolu üzerindedir. İslâm öncesi Orta Asya mimari-

sinin etkilerini taşıyan yivli cephe uygula-masının Türk İslâm dönemindeki önemli örneklerinden olan yapı, tek bünyede iki bölüme ayrılarak arka kısımdaki küçük kub-belerle çevrili büyük kubbeli mekânı ve sa-lonlarıyla Kırgızistan'daki Taş Ribât'ı hatırlatmaktadır. Karahanlılar'ın Tirmiz Sarayı da devrin önemli eserlerindendir (XI-XII. yüzyıl).

Günümüze sadece belirli bölümleri ayakta duran Semerkant'taki Bîbî Hanım Camii 1399-1405 yılları arasında yapılmış olup Timurlu devrinin ihtişamını yansıtan tipik bir örnektir. Timur'un torunu Muhammed Sultan adına Semerkant'ta inşa edilen, daha sonra Timur'un kendisinin de gömülmesi sebebiyle Gûr-i Emîr adıyla anılan türbe ile çoğu XIV-XV. yüzyıllardan kalma Şah Zinde Mezarlığı'ndaki yapılar ve bilhassa türbeler de bu dönemin şaheser-lelerinden. Uluğ Bey'in yaptırdığı bir taç-kapı vasıtasıyla girilen, içinde sahâbî Ku-sem b. Abbas'ın türbesinin yer aldığı iniş-li çıkışlı bir yolun iki tarafındaki, çoğunlu-ğu dörtgen planlı bu anıtlar özellikle çok renkli sır ve mozaik çini tekniğinin kulla-nıldığı süslemeleriyle dikkati çeker. Bir di-ğer önemli yapı ise Semerkant'ta ilk defa 1409'da inşa edilen Uluğ Beğ Rasathâne-si'dir (bk. SEMERKANT RASATHÂNESİ).

Semerkant'ın Registan denilen meyda-nının çevresindeki Uluğ Bey (1417-1420), Şîr Dâr (1619-1636) ve Tilla-kârî (1646-1660) medreseleri tipik Timurlu veya Timurlu tarzını devam ettiren eserlerdir. Bunlardan başka aynı geleneği sürdüren Taşkent Kü-keltaş Medresesi, Buhara Uluğ Bey Med-resesi (1417), Buhara Abdülaziz Han Med-resesi (1654) gibi pek çok medrese var-dır. Buhara'da önemli medrese ve yapıla-rın bir kısmı da bir havuzun etrafında toplanmıştır. 86 x 69 m. ölçüsündeki Kükeltaş Medresesi (976/1568-69) ve bir hankahla

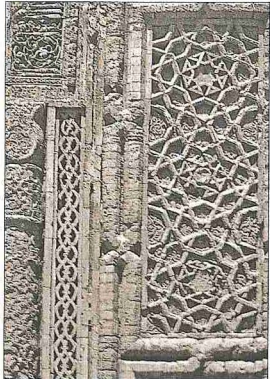


Uluğ Bey
Medresesi –
Semerkant

Nâdir Divan Beyi Medresesi de (1620) burada bulunur. Şehirde ayrıca kuyumcuların toplandığı Tâk-ı Zergeran Çarşısı ve Tım denilen diğer çarşılar ekonomiye verilen önemi yansıtan mimari eserlerdir.

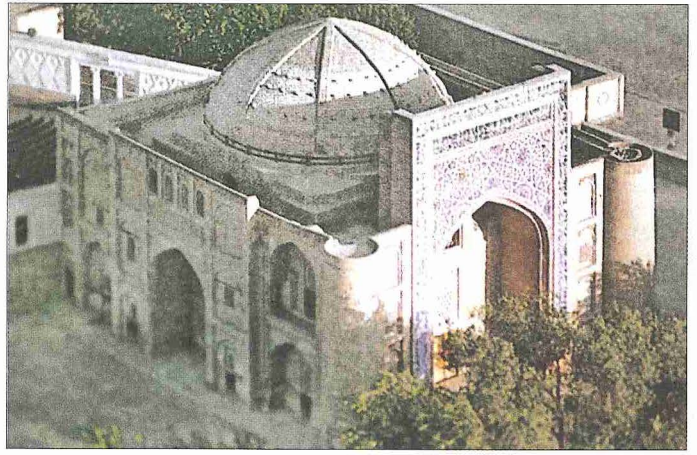
Buhara şehrinin doğusunda Halif Niyazkul tarafından yaptırılan medresenin bir bölümü olan Çâr Minâr (dört minare) ilginç bir anıttır. Şehir, VIII. yüzyıldan itibaren çeşitli devirlerde elden geçirilmiş ve ilâveler yapılmış duvarları ve kapıları ile de ünlüdür. Ayrıca şehirde Çâr Bekir nekropolisi, Sitoray ve Mohi Hoca Sarayı gibi geç Özbek anıtları bulunmaktadır. Eski ismi Keş olan Şehrisebz'deki Aksaray çok meşhur bir yapı olmakla birlikte ondan günümüze sadece büyük kemerli bir giriş kalmıştır. Vaktiyle bu sarayın merkezindeki dört eyvanlı avlu etrafında idare binaları, harem ve taht odası gibi mekânların bulunduğu bilinmektedir. Keş'te 1437'de Uluğ Bey'in yaptırdığı Kök-Gumbaz Camii, Timur'un inşa ettirdiği Dârü'ttilâvet ve Dârüssaâdet adlı türbeler de önemli yapılardır.

Aslında IX-X. yüzyıllarda kurulmuş olan Hive'de Hive Hanlığı devrinde sanat ve mimarlık değeri olan zengin süslemeli pek çok bina inşa edilmiştir. Cuma Mescidi (1788-1799), Şîr Gazi Han (1725), Muhammed Emin İnâk (XVIII. yüzyıl), Muhammed Emin Han (1268/1852), Muhammed Rahim Han (1871), Dost Alyam (1882), Metniyaz Divan Begi (XIX. yüzyıl), Kutluğ Murad İnâk (XIX. yüzyıl), Allahkulı Han (XIX. yüzyılın ilk yarısı) ve İslâm Hoca (1917) medreseleri; Şeyh Said Alâeddin ve Pehlivan Mahmud türbeleri (1810), Tura Murad Tura ve Kelte, Minâr minareleri (1855), Allahkulı Han Çarşısı (XIX. yüzyıl ilk yarısı), Allahkulı Han Kervansarayı (1835) ve Taş Avlu Sarayı (XIX. yüzyıl) bu şehirde yer alan önemli eserlerdir. Ayrıca Endican'daki ulucami ile Hokand Hanlığı'nın eseri olan Hokand Han Sarayı Özbekistan'ın önemli yapılarındandır.



Buhara
Mugak
Attari
Camii'nin
güney
taçkapisından
bir detay

Nâdir
Divan Beyi
Hankahı –
Buhara /
Özbekistan



Özbekistan'ın Sovyet dönemi mimarisi günümüzdeki mimari faaliyetlere bağlanan son halkayı teşkil eder. Bu dönem binaları Rus mimarisinin etkilerini Özbekistan'ın eski mimari özellikleriyle birleştirerek ülkenin modern mimarisini oluşturmuştur. Bu iki üslûbun kaynaştığı mimari eserlere Taşkent'te eski ismiyle Sovyet Halklarının Dostluğu Lenin Sarayı ile Taşkent'teki ünlü Nevâî Tiyatrosu (1941-1948) örnek olarak verilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Emel Esin, *Türkistan Seyahatnamesi*, Ankara 1959, s. 28-44; G. A. Pugaçenkova – L. İ. Rempel, *İstoriya İskusstvo Uzbekistana*, Moskova 1965; J. D. Hoag, *Islamic Architecture*, New York 1977, s. 199, 201; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, s. 55-64, 112-113, 148-167, 189-192, 220-229, 370-381, 429-459; L. Ayni, *İskusstvo Sredney Azii Epohi Avutsennı-The Central Asian Art of Avucinna Epoch*, Duşanbe 1980, s. 202-215; G. Pugaçenkova – A. Khakimov, *The Art of Central Asia*, Leningrad 1988, s. 8-11; Zekeriya Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, Konya 1988, s. 105-110, 125-131, 148-152, 160, 173 vd.; T. W. Lentz – G. D. Lowry, *Timur and Princely Vision Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*, Los Angeles 1989, s. 34-37, 40-45; Güneş Akın, *Asya Merkezi Mekân Geleneği*, Ankara 1990, s. 9, şekil 2-3; L. Yu. Mankovskaya, *Buhara Açık Osmen Ostidağı Muzey- Buhara Muzeypod Otkritim Nebom-Bukhara-A Museum in The Open*, Taşkent 1991, tür.yer.; P. Ş. Zahidov – R. H. Avanesov, *Khiva*, Taşkent 1994, tür.yer.; İ. Şoymerdanov v.dğr., *Amir Timur-Jahon Tarihida*, Taşkent 1996, s. 151-160; K. Pander, *Zentralasien*, Köln 1996, s. 137-259; Oktay Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara 1996, s. 198-203, 209, 211-213, 233-235, 244-257, 262, 271-317; Gözde Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi*, Ankara 1998, s. 65-71, 84-242; *Uzbekistan: The Monuments of Islam*, Taşkent 2002, tür.yer.; İnci Kuyulu, "Özbekistan ve Türkmenistan'da Bulunan Ortaçağ Kervansarayları Üzerine Gözlemler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy. 1, İzmir 1996, s. 97-116; *Taşkent Ensiklopediya, Glavnaya Redaktsiya Uzbekskoy Sovetskoy Entsiklopedii*, Taşkent 1983, ilgili maddeler.



YAŞAR ÇORUHLU

ÖZBEKKAN, Suphi Ziya (1887-1966)

Bestekâr
ve kemençe icracısı.

25 Şubat 1887 tarihinde İstanbul'da doğdu. Babası devlet adamı ve bestekâr Yûsuf Ziyâ Paşa, annesi Ayşe Behiye Hanım'dır. Bir Fransız mürebbiyeden aldığı Fransızca dersleriyle öğrenimine başladı. Annesinden ve Şirvanlı Abdülmecid Efendi'den gördüğü Farsça derslerinin yanı sıra Hoca Kâmil Efendi, Dârüşşafakalı Ali Nâdir Efendi ile Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi hocalarından Pérard ve Lacomblez'den aldığı özel derslerle kendini yetiştirdi. İlk memuriyeti, 1903'te Hariciye Nezâreti Tahrîrât-ı Hâriciyye Kalem'i'nde başladığı Fransızca kâtip yardımcılığıdır. Burada bir yıl çalıştıktan sonra büyükelçilik göreviyle Roma'da bulunan amcası Mustafa Reşid Paşa'nın yanına gitti. Ardından mühendislik tahsili için gittiği Cenevre'de altı ay kalabildi. Cenevre dönüşü Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'ye girmesini müteakip 1908'de kurulan Tensikât komisyonlarında görev aldı. Daha sonra Türkiye Millî Bankası'na geçti. 1911'de Mekteb-i Hukûk'u bitiren Özbekkan, I. Dünya Savaşı dolayısıyla faaliyetini sürdüremeyen bu bankadan 1914'te İ'tibâr-ı Millî Bankası umumi kâtipliğine geçerek 1920'ye kadar burada çalıştı.

1920-1922 yılları arasında serbest avukatlık yaptı. Ardından Shester Demiryolları Şirketi mümessilliği göreviyle 1922'de Ankara'ya gitti. Hıdiv II. Abbas Hilmi'nin kurduğu Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası'na müdür olarak tayin edildikten (1926) bir yıl sonra Hariciye Vekâleti'ne Umûr-i Ticâriyye müdürü ve ardından vekâlet si-